

Олена СТЕЦЮК – викладач української мови та літератури Клеванського професійного ліцею, спеціаліст I категорії. Стаж роботи – 7 років

Урок української мови
РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У МОВЛЕННІ.
ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Очікувані результати:

Після цього уроку учні зможуть:

- поглибити, удосконалити знання учнів із фразеології, визначити місце й роль фразеологізмів у мовленні;
- з'ясувати класифікацію фразеологізмів;
- сприяти вдосконаленню умінь і навичок учнів визначати синтаксичну роль фразеологізмів у реченні, тлумачити їх зміст;
- збагачувати активну лексику учнів, сприяти розвиткові творчого мислення;
- виховувати мовну культуру учнів.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань, формування умінь і навичок.

Міжпредметні зв'язки: українська література, світова література, інформаційні технології.

Обладнання: мультимедійний проектор, комп'ютер, дошка

Навчально-методичне забезпечення: підручник, малюнки – фразеологізми, фразеологічний словник, презентація в електронному вигляді, картки із завданнями, сигнальні картки

Підготовча робота: учні готують вдома пояснення та історію виникнення деяких фразеологізмів.

Епіграф до уроку: Слово – то мудрості промінь, слово – то думка людська. (*Леся Українка*)

Хід уроку

I. Організаційний момент

1. Привітання

- Доброго дня, діти, гості. Чергові назвіть відсутніх.

II. Мотивація навчальної діяльності.

Слово вчителя. Спостереження над мовним матеріалом

Майже десять років, зціпивши зуби, ви гризли граніт науки. Інколи били байдики, інколи зі шкури пнулися. Коли ваша світла голова підкорювала вершини знань, було відчуття, ніби гора падала з плечей, в протилежному випадку – лилися крокодилячі сльози. На чомусь уже й собаку з'їли, а в іншому, через те, що більше точили яси, а не слухали вчителя, піймали такого облизня, що зараз ви розводите руками, коли чогось не знаєте, а ми, вчителі, сивіємо на очах. Так от, щоб ви не розповідали нам сон рябої кобили, менше шкірте зуби, а з відкритим ротом слухайте все і мотайте на вус.

Мабуть, децю незвичний початок уроку. Однак саме він й пояснює сьогоднішню нашу тему.

• *Що саме у моєму монолозі вам найбільше запам'яталося? (Учні називають по одному або кілька висловів, які їм запам'яталися).*

• *У чому незвичність побудови речень? (У них дуже багато фразеологізмів, буквально у кожному реченні).*

III. Актуалізація опорних знань..

Сьогодні на уроці ми продовжимо вивчати фразеологізми, їх групи та значення. Але спочатку пригадаємо, що таке фразеологізми.

1. Мозковий штурм.

- Що таке фразеологізм?
- Яка наука займається вивченням фразеологізмів?
- Назвіть основні ознаки фразеологізмів
- Назвіть приклад кількох фразеологізмів та поясніть їх значення.
- Які групи фразеологізмів ви знаєте?
- До якої групи можна віднести епіграф до нашого уроку? Поясніть, як ви його розумієте.

III. Перевірка домашнього завдання

А тепер перейдемо до вашого домашнього завдання. Вдома ви повинні були виконати вправу №66 у підручнику.

(Учні зачитують домашнє завдання)

- Пригадайте, яке значення має поема І.Котляревського «Енеїда» для розвитку української літератури? *(Це перший твір, написаний розмовною українською мовою. Івана Котляревського вважають зачинателем нової української літературної мови)*
- З якою метою автор використав стільки фразеологізмів у своєму творі? *(Автор використав стільки фразеологізмів для того, щоб показати багатство української мови, широко представити народну фразеологію)*

IV. Виклад нового матеріалу.

Слово вчителя.

Дійсно, фразеологія - скарбниця спостережливості й мудрості народу. Сьогодні кожен із вас побуває у ролі дослідника, продемонструвавши вміння творчо мислити, всебічно аналізувати мовні поняття та явища, висловлювати власні думки. Завдання нашого уроку - дослідити цікаву мовну проблему - роль фразеологізмів у мовленні та визначити головні джерела фразеології. Тому прошу записати до зошитів число та тему нашого уроку «Роль фразеологізмів у мовленні. Джерела української фразеології»

1. Робота в парах (Завдання 1)

Пропоную порівняти словосполучення I і II колонок та з'ясувати, чим вони відрізняються.

Білий папір	біла ворона <i>(відрізняється)</i>
Дати хліба	дати перцю <i>(покарати)</i>
Каша з молоком	кров з молоко <i>(краса, здоров'я)</i>
водити за руку	водити за носа <i>(обдурювати)</i>
Гнути залізо	гнути кирпичу <i>(зазнаватися)</i>
Набити гулю	набити руку <i>(навчитися)</i>

Прогнозований висновок учнів: Зміст словосполучень I колонки відповідає значенням слів, з яких вони складаються. Кожне слово вжите в них із

властивим йому лексичним значенням, тобто у прямому значенні. Словосполучення *II колонки* сприймаються як одне ціле і позначають єдине поняття, але у переносному значенні. Це стійкі сполучення слів, які називаємо фразеологізмами.

2. Для закріплення давайте подивимось, чи зможете ви відрізнити фразеологізм від звичайного словосполучення. Пропоную пограти у гру «Подай сигнал». У вас на столах є картки червоного та синього кольорів. Я буду зачитувати впереміш фразеологізми та прості словосполучення, а ви подаватимете мені сигнал. Якщо звучить словосполучення, ви піднімаєте картку червоного кольору, якщо Ви чуєте фразеологізм – піднімаєте синю картку. Зверніть увагу на те, що ви працюватимете в парах, як єдиний організм, тому доцільно розподілити обов'язки так, щоб кожен відповідав за свою картку.

Надути губи, сидіти за партою, пекти пироги, кинути оком, кунути м'яч, зрубати ялинку, тримати язик за зубами, вилетіло у вікно, пекти раків, тримати портфель у руках, сидіти на шиї, надувати кульку, робити уроки, накивати п'ятами, побігти у ліс, вилетіло з голови, зарубати на носі.

3. *А тепер давайте виконаємо цікаве завдання «Поясни фразеологізм»*

(Завдання 2).

Вам потрібно поєднати фразеологізми та їх значення. Запишіть фразеологізми згідно порядку їх значень та підкресліть перші букви у виразах, складіть з них слово.

Дамоклів меч (постійна загроза, небезпека)

Жувати жуйку (набридливо повторювати те саме)

Езопівська мова (таємний, прихований зміст)

Ряст топтати (жити)

Еолова арфа (душа чутливої людини)

Ледве ноги нести (дуже втомитися)

Око за око (помститися)

- *Отож, яке у вас вийшло слово? – ДЖЕРЕЛО.*
- *Про які, на вашу думку, джерела ми сьогодні поговоримо? (Про джерела фразеології)*

4. Джерела української фразеології

- *Погляньте на схему «Джерела української фразеології» на картках чи екрані і складіть зв'язну розповідь за нею. Хто спробує? (Завдання 3)*

Народна мудрість	З голови до п'ят, як горохом об стінку, чистий як сльоза, теревені правити.
Звороти професійно - виробничого походження	З іншої опери, на ловця і звір біжить, де тонко, там і рветься.
Біблія	Корінь зла, Хома невіруючий, терновий вінок.
Антична міфологія	Прокрустове ложе, сізіфова праця, ахіллесова п'ята, гомеричний сміх, дамоклів меч.

Прогнозована відповідь учня:

Я вважаю, головним джерелом збагачення фразеології завжди було народне середовище. Наприклад: *з голови до п'ят; як горохом об стінку; чистий як сльоза; хоч кіл на голові теши.*

Основним, невичерпним джерелом української фразеології є народна мова, якій властиві влучність, образність. Особливо багато фразеологічних зворотів виробничо-професійного походження. Наприклад: *з іншої опери; де тонко, там і рветься.*

Значна частина фразеологічних одиниць, якими послуговуються українці, є цитатами з Біблії. Наприклад: *корінь зла; Хома не віруючий; терновий вінок.*

Поповнювалась українська фразеологія і запозиченнями. З античної культури до української мови ввійшли вислови: *прокрустове ложе; сізіфова праця.*

Серед фразеологізмів виокремлюють також прислів'я та приказки: *лінивому усе ніколи; як Пилип з конопель.*

Джерелом фразеології можуть бути крилаті вислови видатних людей. Наприклад: *бути чи не бути. Пропаша сила.*

5. Слово вчителя

Історія багатьох фразеологічних зворотів здається загадковою і незрозумілою. Особливо це стосується фразеологізмів античної міфології. Деякі з них вам відомі, наприклад, езопівська мова, дамоклів меч. дехто з вас мав додаткове завдання – виписати значення та походження деяких фразеологізмів. Отже, запрошую вас до відповіді.

Сізіфова праця (безрезультатна праця, що виконував Сізіф, покараний Зевсом за свої хитрощі: він котив величезний камінь, який, досягши гори, знов скочувався вниз)- *безплідна, важка, нескінченна, а часом і марна праця.*

Ахіллесова п'ята (за старогрецьким міфом мати Ахіллеса морська богиня Феміда скупала його у водах священної ріки, щоб зробити його невразливим до ворожих стріл. Купаючи, вона тримала його за п'яту і вода не обмила її. Стріла влучила в п'яту і Ахіллес загинув) - *слабке, вразливе місце.*

Прокрустове ложе (ложе, на яке розбійник Прокруст клав спійманих ним мандрівників. Якщо ложе було завеликим - Прокруст витягав ноги жертві, якщо замалі - відрубав їх) - *штучна мірка, під яку підганяють факти.*

Гордійв вузол – про складне переплетення обставин, заплутані проблеми. Гордій – міфічний цар Фрігії. Поставив воза у храмі Зевса й обв'язав ярмо дуже заплутаним вузлом. Той, хто зуміє розплутати вузол, мав стати володарем Азії. Його розрубав Олександр Македонський.

Розрубати гордійв вузол – швидко й несподівано розв'язати складні проблеми.

Фразеологізм **«бути на сьомому небі»** вживають, коли говорять про безмежне щастя. У міфах і легендах багатьох народів світу відображено уявлення про сім кришталевих сфер (небозводів), до яких прикріплені зірки та

планети. Найвища, найголовніша сфера була вершиною блаженства — сьомим небом. Письмово цей вислів уперше зафіксував давньогрецький філософ Арістотель.

Запам'ятайте, що прикметники, які входять до фразеологізмів, утворені від власних особових назв, пишуться з малої літери!

- Окрім народного, міфічного та біблійного походження, значна частина фразеологізмів утворилася у професійному середовищі. Які фразеологічні звороти професійного походження, властиві вашій професії, ви знаєте?

Попрацюйте в парах, пригадайте та запишіть їх до зошитів (Завдання 3а)

Можливі відповіді учнів:

- 1) Майстер на всі руки — фахівець своєї справи.
- 2) Взяти себе в руки - стримувати себе, заспокоюватись.
- 3) Золоті руки - вправна в своєму ділі людина.
- 4) Стріляний птах - досвідчена людина.
- 5) Ставити палки в колеса - перешкоджати.
- 6) Теревені правити - говорити щось незначне, несерйозне, пусте.
- 7) Ніс задирати - бути високої думки про себе.
- 8) Рук не чути - втомитися.
- 9) Як сіль у воді - зникнути безслідно.
- 10) На макове зерно - мало.
- 11) Передати куті меду - перебільшити.
- 12) Все в руках горить - все виходить легко.
- 13) Заварити кашу - створити проблеми.
- 14) Вішати локшину на вуха - говорити нісенітницю, обманювати.

VI. Закріплення вивченого матеріалу.

1. Фразеологізми сприймаються як одне ціле, тому і відомі своєю багатозначністю. Вони можуть входити до складу синонімічних рядів та створювати антонімічні пари.

- Давайте пригадаємо, що таке синоніми та антоніми. (*Синоніми – це близькі, а антоніми – протилежні за значенням слова*)

2. Після закінчення ліцею на всіх вас чекатиме складання тестів зовнішнього незалежного оцінювання. Тому пропоную вам завдання, яке маж назву «Як на ЗНО» (завдання на картках та проекторі)

(Завдання 4)

Установіть відповідність між фразеологічними антонімами

1 рвати кайдани	А берегти нерви
2 відкрити душу	Б лізти в ярмо
3 пальцем не ворухнути	В зі шкури пнутися
4 виходити з рівноваги	Г знімати стружку
	Д сховатися у шкаралущу

Доберіть до фразеологізмів синоніми

<i>Фразеологізм</i>	<i>Синонім</i>
1 попасти на слизьке	А наживати п'ятами
2 як корова язиком злизала	Б влипнути як муха в мед
3 собаку з'їсти	В пройти вогонь і воду
4 давати драпака	Г мокре місце залишилося
	Д заговорювати зуби

До поданих фразеологізмів доберіть синонімічні слова

<i>Фразеологізм</i>	<i>Синонім</i>
1 Давати горобцям дулі	А хвалити
2 Підносити до небес	Б лицемірити
3 Поклавши руку на серце	В ледарювати
4 Надягати овечу шкуру	Г щиро
	Д зазнаватися

3. Наступним завданням ми перевіримо ваше творче мислення. Гра «Відгадай фразеологізм» (Завдання 5).

Потрібно підібрати фразеологізми до ілюстрацій.

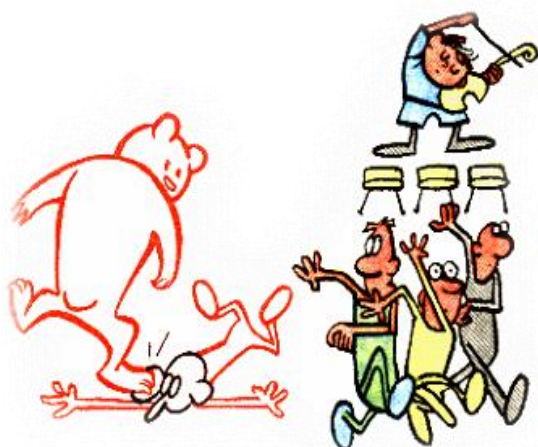
- Який фразеологізм зашифровано у цьому малюнку?

- Як ви його розумієте?

Бути на сьомому небі від щастя

Дерти носа

ведмідь на вухо наступив

Літати в хмарах

Залягти на дно

Вийти сухим з води

дивитись крізь пальці

Біла ворона

Гратися з вогнем

Волосся дибки

Говорити під руку

А зараз спробуймо знайти фразеологізми у реченнях (Завдання 6)

4. Із поданих речень випишіть фразеологізми та визначте їх синтаксичну роль.

- 1) Він сердито глянув на свою жінку; вона здогадалась, що наговорила сім мішків гречаної вовни й прикусила язика (І.Нечуй-Левицький).
- 2) Дівчата як кров і молоком намагалися переспівати хлопців.
- 3)Ця подія відбулася за царя Гороха.
- 4) Од страху моя душа в п'яти сховалася.
- 5)Я вже вас так буду шанувати, як нікого у світі, **побий мене грім!**
(Вигуковий фразеологізм вказує на почуття та емоції).

5. А тепер, давайте виконаємо творче завдання

Продовжити розповідь використовуючи фразеологізми (Завдання 7)

Ось ми й вирости...

(Ми уже першокурсники. Пора, як кажуть, за розум братися. Але в багатьох із нас ще вітер у голові гуляє. Тому частенько доводиться вислуховувати нотації класного керівника та майстра, виробничого навчання, пекти раків і, переступаючи з ноги на ногу, вибачливо обіцяти взяти себе в руки. Але досить нам вийти з кабінету як обіцянки вивітрюються з голови).

VII. Підведення підсумків уроку та оцінювання.

На уроці ми поглибили й удосконалили знання з фразеології, навчилися пояснювати значення фразеологізмів, навчилися доречно вживати їх у мовленні.

1. Епіграфом до нашого уроку я обрала крилатий вислів Лесі Українки:

Слово – то мудрості промінь,

слово – то думка людська.

Як ви його розумієте тепер у контексті нашого уроку?

Прогнозована відповідь учня:

Словниковий склад української мови надзвичайно багатий та різноманітний. Свої думки, переживання та емоції люди висловлюють за допомогою слів, але для того, щоб підкреслити емоційність та образність мовлення, ми використовуємо стійкі мовні звороти – фразеологізми. Вони і є променем мудрості народу, бо одним із основних джерел фразеології є народна творчість.

2. Чи можна сказати, що наявність фразеологізмів у мовленні свідчить про мудрість та дотепність її носіїв?

Прогнозована відповідь учня:

Так. Адже завдяки фразеологізмам ми можемо емоційно висловлюватися. Фразеологізми набагато виразніше, ніж окремі слова, виражають яскраве емоційне забарвлення. Більшість фразеологізмів висвітлюють основні риси, притаманні людині, а саме: радість і страждання, сміх і сльози, любов і гнів, чесність і обман, працьовитість і лінощі... це свідчить про багатство та колорит української мови.

3. Слово вчителя:

Сьогодні ви всі добре попрацювали, продемонстрували вміння аналізувати, творчо мислити, висловлювати власні думки. Мені приємно працювати з вами.

Сподіваюсь, що сьогоднішній урок буде вам у нагоді, адже ми розвивали творчі здібності, збагачували наше мовлення перлинами народної та літературної творчості. Тож дякую усім за урок

4. Оцінювання учнів

VIII. Домашнє завдання

- 1. Вдома ви виконаєте тестові завдання з теми «Фразеологія», з яким ви вже зустрічалися сьогодні на уроці. Це завдання «Як на ЗНО». Якщо ви правильно виконаєте завдання, із букв, що позначають правильні відповіді, ви складете вислів, співзвучний із темою уроку.
(додаток 1)
(«Фразеологізми – перли мовлення»)*